

Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'ndaki demirbaş numaraları künye başında, süreli yayınların fizikî durumlarına ait bilgiler ise açıklama bölümünde gerektiğinde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Katalogda yer alan Osmanlıca süreli yayınların dijital kopyaları hem Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde hem de Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi'nde muhafaza edilmektedir.

Zorlu bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkan eserin bu alanda araştırma yapanlara oldukça faydalı olacağı şüphesizdir.

Salih Sandal

Anadolu'da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)

Resul Ay

İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, 212 sayfa.

Tasavvuf, ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren toplumun hemen her kesiminden insanlar tarafından dikkatle takip edilmiş, çok sayıda insan bu engebeli yola girmeye gayret göstermiş; tarikat ehli şeyhlerin peşinden gitmiştir. Bu mistik anlayış, başlangıcında bireysel olarak faaliyet gösteren zâhidler tarafından bir yaşam tarzı olarak benimsenmişse de zamanla daha planlı ve teşkilatlı bir yapıya bürünmüş ve tarikatlar tarafından temsil edilmeye başlanmıştır. Tasavvufî düşüncenin yaygın hâle gelmesini sağlama konusunda birinci derecede etkiye sahip olan bu tarikatların çeşitlilikleri ve benimsemiş oldukları farklı irşad ve zikir metotları, şeyhlerinin devlet yöneticileri ile ilişkileri, faaliyet gösterdikleri dönemdeki ulema ile münasebetleri modern çağdaki akademisyenler veya amatör araştırmacılar tarafından inceleme konusu yapılmıştır. Bu incelemelerin sonucunda lehte yahut aleyhte pek çok görüş öne sürülmüştür. Bununla birlikte, İslâm'ın mistik boyutunu temsil eden tarikat müesseseleri hakkında, bilhassa modern dönemde özellikle akademik boyutta yapılan çalışmaların son derece az olduğunu ifade etmek gerekir.

Tarikatların yahut bu tarikatlara mensup dervişlerin gündelik hayatları, devlet yöneticileriyle yahut birbirleriyle ilişkileri, düşünce yapıları, fikrî altyapıları, toplumda sahip oldukları roller vs. konusunda, ilk ortaya çıktıkları zamandan günümüze kadar uzanan süreç göz önünde bulundurulduğunda yapılan çalışmaların son derece yetersiz olduğu ortadadır. Bu durum belki de Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesiyle, Türkiye'de İslâm'ı çalışmanın "arı kovanına çomak sokmak"la eşdeğer bir anlam ifade etmesinden yahut bu şekilde anlaşılmasından ileri gelmektedir.

Bilhassa tarikatların İslâm ve Türk dünyasında dinin şekillenmesindeki belirleyici rolleri göz önünde bulundurulduğunda, böylesine netameli bir konu üzerinde çalışmanın haklı zorluğu ortaya çıkar. Bununla birlikte İslâm'ın Türk tarihi içerisindeki seyrinin daha iyi bir şekilde ve yeterince anlaşılabilmesi için de elzem bir konudur. Bu sebeple akademik platformda tasavvuf daha fazla çalışılmalı, bu konudaki yayın faaliyetlerine önem verilmelidir.

Ancak şu hususu ifade etmek gerekir ki, Türkiye'de tasavvuf ve tarikatlar tarihi üzerine hiç çalışma yapılmamış da değildir. Mesela, Reşat Öngören'in *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, (İstanbul: İz Yayınları, 2000); Ahmet Yaşar Ocak'ın, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, (Ankara: TTK Basımevi, 1992); Ramazan Muslu'nun *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003); Hür Mahmut Yücer'in *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003) ve bu yazının konusunu teşkil eden Resul Ay'ın *Anadolu'da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008) gibi çalışmaları ve son dönemde büyük tarikatların piri yahut önemli şeyhleri üzerine yapılan çalışmalar son derece önemlidir. Arzu edilen bu çalışmaların sayısının daha da artması, akademisyenlerin bu konuya biraz daha fazla eğilmeleri sonucudur.

Selçuklu iktidarının gücünü kaybettiği, Anadolu'nun İlhanlı hâkimiyetine girdiği, Anadolu'nun pek çok bölgesinde birçok beyliğin bağımsızlığını ilan ettiği ve nihayetinde tarihin şahit olduğu en büyük devletlerden birisi olan Osmanlı Devleti'nin kurulduğu süreç XIII-XV. yüzyıllar arasındadır. Bu yüzyıllar siyasî açıdan tam mânasıyla kaosun hüküm sürdüğü bu dönemde öte yandan Türk tasavvuf tarihinin en önemli temsilcileri arasında sayılacak Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bektâş-ı Velî, Yûnus Emre, Ahî Evran, Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî, Sadreddin Konevî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Dede Garkın gibi şahsiyetler yetişmiş; yine Mevlevîlik, Rifâîlik, Vefâîlik, Sühreverdilik, Haydarîlik ve sonraki dönemlerde Bayramîlik, Nakşibendîlik, Kadîrîlik gibi tarikatlar faaliyet göstermiştir.

Kırıkkale Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Resul Ay, kitabında işte bu dönemde Anadolu'daki başlıca tarikatları, bu tarikatlar içinde yer alan dervişleri ve bu dervişlerin yaşam tarzlarını, sosyal hayata etkilerini ele alır. Hacettepe Üniversitesi'nde, 2004 yılında sunulmuş doktora tezinin yeniden gözden geçirilmesi suretiyle oluşturulan eser, "Giriş" ve altı bölümden meydana gelmektedir. Son bölümde dipnotlar, kaynakça ve dizin yer alır. Yazar, "Konu, Yöntem, Tartışma" başlığını taşıyan "Giriş"te konuyu hazırlamaktaki amaç ve çalışma süresinde izlediği yöntem hakkında bilgi vermiş, daha önce yapılmış bazı araştırmaları kısaca değerlendirmiştir.

Eserin “Birinci Bölüm”ü, “Anadolu’da Dervişler” başlığını taşır. Bölüm iki kısma ayrılmış, birinci kısımda Malazgirt Savaşı’nın kazanılmasından itibaren başlayan ve XIII. yüzyılın başından itibaren de Moğol istilasıyla yoğunluk kazanan süreçte Anadolu’ya tarikatların girişi, bu tarikatların nitelikleri ve meşrepleri, tarikat mensuplarının gruplar hâlinde mi yoksa bireysel olarak mı geldiklerine değinilmiş; Kalenderiyye, abdalân-ı Rûm, Haydariyye, Vefâiyye, Sühreverdiyye, Rifâiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye gibi tarikatlar hakkında oldukça genel sayılabilecek bilgiler verilmiştir. Bu kısmın Nakşibendiyye’den bahsedilen bölümünde, tarikatın Anadolu’ya girişinde belki de en önemli paya sahip bir şahsiyet olarak Molla Abdullah-ı İlâhî’nin hayatından ve etkilerinden bahseden Kasım Kufralı’nın (“Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti”, *TDED*, III [1948], s. 129-151) ve Mustafa Kara’nın (“Molla İlâhî’ye Dair”, *OA*, sayı: 7-8 [1988], s. 365-392) makalelerinin kullanılmamış olması bir eksiklik olarak kabul edilebilir. “Birinci Bölüm”ün ikinci kısmında ise birbirinden son derece farklı özelliklere sahip dervişlerin tasavvufi uygulamaları, ortodoks yahut heterodoks niteliklerine, yüksek kültüre mi yoksa popüler halk kültürüne mi mensup olduklarına, ibadetlere karşı tutumlarına, meşrepleri ve yaşam tarzlarına dair bilgilere yer verilmiştir.

“Dervişliğin Dışa Vurumu” isimli “İkinci Bölüm”de, genel olarak dervişlik yahut sûfilik yolunun ritüelleri üzerinde durulmuştur. Mensubu olunan tarikatın usulüne göre değişiklik arz eden serpuşlar, hırkalar, kıyafetler, giyim-kuşam tarzları, saçların uzunluğu yahut kısalığı, yarı çıplak yaşayan dervişlerin bu tarz bir hayatı benimsemelerinin sebepleri; dervişlerin mizaç, tavır, hâl ve hareketleri, dervişleri nitелеmek için kullanılan terimler; dervişlerin yaşam tarzlarına ulemâ yahut devlet ricali tarafından yapılan eleştiriler belli başlı konulardır.

Eserin “Tasavvufun Zihni Temelleri” başlığını taşıyan “Üçüncü Bölüm”ünde XIII-XV. asırlar arasındaki önde gelen bazı dervişlerin ve toplumda hâkim tasavvufi hayatın fikrî altyapısı ve yazarın ifadesiyle “yoğun zihnî meşguliyetleri” incelenmektedir. Yazara göre bu dönemde “Tanrı eksenli düşünce, daha çok tasavvufu üst boyutlarda yaşayan sûfilerin yaygın bir özelliğiyken, aşağı tabakadan/sıradan dervişler de bu düşüncenin basitleştirilmiş biçimiyle meşguldü.” Bu şekilde derviş-Tanrı ilişkisi çerçevesinde ele alınan konuların başlıcaları, Anadolu dinî düşüncesinin temelini oluşturan vahdet-i vücut, insan, Tanrı-âlem ilişkisi, hulûl, panteist tecrübe ve bu akımların Anadolu’daki temsilcileri olarak kabul edilen İbnü’l-Arabî, Sadreddin Konevî, Kaygusuz Abdal, Şeyh Bedreddin’in düşünce yapıları ile cezbe, zühhd, tevbe, verâ gibi terimlere dair değerlendirmeler sayılabilir.

“Dördüncü Bölüm”ün başlığı “Dervişin Hayat Tarzı” olup, anlaşıldığı üzere, herhangi bir tarike mensup olan yahut bireysel olarak faaliyet gösteren bir dervişin gündelik hayatında yerine getirmekte olduğu uygulamalar hakkında bilgi

verilmektedir. Bölümde XIII-XV. asırlardaki tarikatların benimsedikleri ve dervişlerin de yapmakla yükümlü oldukları zikir, semâ, riyâzet ve halvet, virdler ayrıca dervişin tekke dışında gündelik hayatındaki tarım faaliyetleri, mutfak işleri, seyahat, dilenme vs. uygulamaları hakkında malûmat aktarmıştır. Ancak bazı tarikatlarla ilgili bilgilerin çok yüzeysel oluşu ve dönem itibarıyla zaman zaman kaynak sıkıntısı çekilen bazı uygulamaların tespiti için söz konusu dönemden yaklaşık yüzyıl sonraki döneme uzanan atıfların yapılması, XIII-XV. yüzyıllarda da aynı uygulamaların mevcut olup olmadığı yahut incelenen dönemin genel yaşam biçimini anlama konusunda okuyucuyu endişeye sevk edebilir. Mesela, evli dervişlerin tekkeye devamlılığının ne şekilde olduğu ve ailevî ilişkileri konusunun eserin kapsadığı döneme göre hayli geç bir tarihte yaşamış olan Aziz Mahmud Hüdâyî'ye atıfta bulunularak yapılması (s. 82); aynı şekilde halvet konusu açıklanırken XVII. asırda yaşadığı bilinen İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin fikirlerinin ön plana çıkarılması (s. 88) buna örnektir.

“Derviş ve Örgütlü Mistik Hayat” ismini taşıyan “Beşinci Bölüm”de, gezici ve dilenci dervişler istisna tutulursa, yerleşik tarikatların hemen hemen tamamında mevcut olan hiyerarşiye ve tarikatın başlıca faaliyet merkezleri olan tekke ve zaviyelere dair bilgiler verilmiştir. Burada sırasıyla tarikata giriş yahut şeyhe intisap, tarikat yahut şeyh seçiminde tercih edilen kriterler, acemi dervişlerin şeyh ile ilişkileri, bir tarikatın en önemli mevkiini oluşturan şeyhler, şeyhin nitelikleri ve fonksiyonları, müritler ve muhipler, derviş olarak kabul edilme esasları, tarikatlardaki veraset usulü, merkez tekke ve bağlı tekkeler gibi konular ana hatlarıyla anlatılmıştır.

Eserin son ve aynı zamanda en uzun bölümü olan “Altıncı Bölüm”ü ise “Derviş ve Toplum” başlığını taşımaktadır. Dervişlerin topluma sağladıkları katkılar, eğitim ve öğretim faaliyetleri, irşad, gayrimüslimlerle ilişkileri; konaklama ve diğer kamu hizmetleri, misafirlere karşı tutumları; buna karşın toplum nezdindeki derviş imajı, değişik tarikalara mensup dervişlere karşı sıradan halkın takındığı tavırlar, derviş zümrelerinin devlet idarecileri ile ilişkileri bu bölümde incelenen başlıca konulardır.

Kitabın “Sonuç” kısmında yazarın ulaştığı sonuçlara dair kısa bir değerlendirmesi yer almaktadır. Bu çalışma, fazla detaya girmeksizin konuyu yüzeysel bir şekilde ele alan bir araştırma olmakla birlikte, XIII-XV. yüzyıllarda Anadolu toplumunda yaygın olan tarikatların ve derviş zümrelerinin niteliklerini, ritüellerini, birbiriyle, halkla ve iktidar zümreleri ile ilişkilerini, sosyal hayatta üstlendikleri fonksiyonları, tarikat hiyerarşisini göstermesi ve genel yapıyı somut bir biçimde ortaya koyması bakımından son derece önemli olup Türk sosyal tarihine büyük bir katkı sağladığı muhakkaktır.

Haşim Şahin